

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Г. С. СКОВОРОДИ

БЕРЕСТОВА АЛЛА АНАТОЛІВНА

УДК 811.161.2:22

**РЕЛІГІЙНА ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ У МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ
КІНЦЯ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Піддубна Наталія Віталіївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Колоїз Жанна Василівна,
ДВНЗ «Криворізький державний
педагогічний університет»,
завідувач кафедри української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Редін Петро Олексійович,
Харківський регіональний інститут
державного управління Національної
академії державного управління при
Президентіві України,
завідувач кафедри української мови.

Захист відбудеться «2» грудня 2016 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.053.05 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 221-А.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «29» жовтня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. В. Щербакова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Мова, як явище унікальне, має здатність забезпечувати інформаційну спадковість, фіксує духовний і культурний досвід людини й передаючи його наступним поколінням. За допомогою мовного інформаційного коду формується етнічна й мовна свідомість, ядро якої складають прецедентні феномени.

Прецедентні феномени є об'єктом вивчення теорії прецедентності, підвалини якої заклав Ю. Караулов, увівши в науковий обіг поняття «прецедентний текст». Дослідник наголошував, що прецедентні тексти – «це готові інтелектуально-емоційні блоки-стереотипи, зразки для зіставлення, які використовують як інструмент, що полегшує й прискорює перехід мовної особистості з “фактологічного” контексту думки в “ментальний”, а можливо, і навпаки».¹ Пізніше науковці запропонували нові терміни, що в подальшому склали систему прецедентних одиниць: «прецедентне висловлювання» (В. Костомаров, Н. Бурвикова), «прецедентне ім'я» (Д. Гудков), «прецедентна ситуація» й «прецедентний феномен» (В. Красних, Д. Гудков, І. Захаренко, Д. Багаєва). Термін «прецедентний феномен» учені вважають найбільш широким за значенням, оскільки він відповідає кожній із названих термінологічних одиниць.

До питання функціонування прецедентних феноменів зверталися як вітчизняні (Ю. Великорода, Т. Космеда, О. Найдюк, О. Селіванова та ін.), так і зарубіжні дослідники (Д. Гудков, Ю. Караулов, В. Красних, Г. Слишкін та ін.). Дедалі частіше науковці розглядають специфіку актуалізації прецедентних феноменів у дискурсах різного типу: науковому (О. Адаєва, Т. Космеда, С. Шепітько та ін.), публіцистичному (А. Зеленська, О. Ільченко, Т. Космеда, О. Рябініна та ін.), художньому (Т. Кальченко, Л. Меркотан, О. Тележкіна та ін.), епістолярному (Т. Космеда, Л. Саліонович та ін.), політичному (А. Гузак, І. Муратова та ін.), медійному (І. Богданова, Н. Сунько та ін.), рекламному (С. Кушнерук, С. Чистова та ін.). Прецедентні феномени виступають маркерами інтертекстуальних зв'язків різних текстів, а прийоми інтертекстуальності є засобом актуалізації прецедентних феноменів у текстах-приймачах.

Складником загального фонду прецедентних феноменів є прецедентні релігійні феномени. У працях сучасних лінгвістів (С. Богдан, Ж. Колоїз, А. Кремнева, Н. Піддубна, О. Решетняк, Л. Явір та ін.), як прецедентний феномен, здебільшого розглядається Біблія або її фрагменти. Проте до релігійного дискурсу належить не лише Біблія, але й інші тексти релігійного змісту (притчі, псалми, молитви, проповіді), що сприяють реалізації мовленнєвих актів, смислове наповнення яких відносять до сфери релігії. Такі тексти, як і Біблія, мають статус прецедентних феноменів, адже становлять «готові блоки» для опрацювання інформації, отримуваної в процесі комунікації. Необхідність визначення особливостей функціонування текстів, що складають релігійний дискурс, як актуалізаторів духовного життя й духовної пам'яті у творах сучасної української художньої літератури зумовлює **актуальність** дисертаційного дослідження.

¹ Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : [монография] / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 261 с. — С. 220.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертації відповідає темі науково-дослідної роботи кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах наукової теми «Сучасна українська мова: когнітивний і прагматичний аспекти дослідження» (державний реєстраційний номер 0111U006434). Тема кандидатської дисертації затверджена Вченою радою ХНПУ імені Г. С. Сковороди (протокол № 3 від 8 квітня 2016 р.).

Мета роботи – з'ясувати й описати типологічні характеристики, семантику й функційне навантаження прецедентних релігійних феноменів у мові сучасної української художньої прози.

Реалізація сформульованої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- довести правомірність виокремлення понять «релігійна прецедентність» і «прецедентний релігійний феномен» як складників загальної теорії прецедентності;
- уточнити специфічні риси категорії інтертекстуальності;
- установити співвідношення категорії прецедентності й категорії інтертекстуальності;
- визначити й описати основні типологічні характеристики прецедентних релігійних феноменів, ужитих у творах сучасних українських прозаїків;
- з'ясувати семантичне наповнення й розкрити основні функції прецедентних релігійних одиниць, репрезентованих у текстах сучасної української художньої прози;
- описати типи інтертекстуальних зв'язків, що встановлюються між текстами сучасної української художньої прози й текстами релігійного змісту;
- окреслити найбільш продуктивні способи актуалізації прецедентних релігійних одиниць у прозовому тексті.

Об'єкт роботи – релігійна прецедентність як складник поняття прецедентності.

Предмет дослідження – прецедентні релігійні феномени, ужиті у творах української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Матеріал дослідження становлять художні тексти 27 авторів: Ю. Винничука, Люко Дашвар, С. Жадана, О. Забужко, Р. Іванчука, Дари Корній, В. Лиса, М. Матіос та ін. Картотека прецедентних феноменів складає понад 3000 одиниць.

Специфіка об'єкта, окреслена мета дослідження і його комплексний характер зумовили застосування таких **методів дослідження**.

Із метою каталогізації, детального опису й аналізу генетичних і типологічних особливостей, для дослідження типів трансформацій прецедентних одиниць, а також для інтерпретації виокремлених прецедентних релігійних одиниць був застосований *описовий* метод. Метод *компонентного аналізу* – для з'ясування значення трансформованої прецедентної одиниці в тексті. При визначенні стилістичного навантаження прецедентних релігійних феноменів здійснювали *семантико-стилістичний аналіз*, а контекстологічний аналіз допоміг у вивченні прецедентних релігійних феноменів як специфічних мовних одиниць, що є структурно-смысловими складниками художнього тексту. Метод *лінгвокультурної інтерпретації* забезпечив декодування змісту художнього контексту з урахуванням

культурно значущих компонентів значення наявних прецедентних релігійних феноменів як маркерів певного культурного й духовного досвіду. *Лінгвопрагматичний* метод застосовано для з'ясування маніпулятивного навантаження, а також мети вживання прецедентних одиниць у художньому тексті.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційної роботи визначається тим, що вперше в українському мовознавстві здійснено типологічну й семантико-функційну характеристику прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у текстах сучасної української художньої прози, визначено механізми актуалізації прецедентних релігійних одиниць у художньому творі як трансляторів культурної пам'яті.

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому розробленні теорії інтертекстуальності й теорії прецедентності, в уточненні типологічних ознак прецедентних феноменів, у формуванні цілісного уявлення про специфіку функційного вияву прецедентних релігійних феноменів у прозовому тексті.

У науковий обіг уводиться класифікаційний матеріал прецедентних релігійних феноменів, використовуваних у процесі створення художнього тексту.

Практичне значення дослідження зумовлене можливістю використання його результатів у викладанні таких навчальних курсів, як «Лексикологія», «Стилістика», «Лінгвокультурологія», «Когнітивна лінгвістика», «Лінгвістика тексту». Дисертаційний матеріал може бути використаний для подальшого вивчення мови письменників, чиї твори були залучені для аналізу, теорії інтертекстуальності й теорії прецедентності з позиції їхньої функційності та способів реалізації.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням з авторським підходом до аналізу особливостей реалізації прецедентних релігійних феноменів у текстах української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття. Усі результати роботи отримано самостійно, публікації написано одноосібно.

Апробація матеріалів дослідження відбувалася у формі обговорення на засіданнях кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди й наукових семінарах кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету. Основні положення та результати дослідження виголошені на XV Міжнародній науковій конференції з актуальних проблем семантичних досліджень «Сучасні напрями в дослідженні мовних одиниць (на матеріалі української та російської мов)» (м. Харків, 2014 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (м. Острог, 2014 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Мова як засіб міжкультурної комунікації» (м. Херсон, 2015 р.), Науково-професійній конференції «Philology and Linguistics in the Digital Age – 2016» (м. Будапешт, 2016 р.), XVI Міжнародній науковій конференції «Семантика мовних одиниць» (м. Харків, 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м. Львів, 2016).

Публікації. Основні положення дисертації викладено в семи статтях, три з яких опубліковано у фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України, три –

у фахових виданнях, зареєстрованих у міжнародних наукометричних базах, одну – в закордонному науковому галузевому виданні.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (323 найменування), списку джерел ілюстративного матеріалу (79 найменувань). Основний матеріал викладено на 162 сторінках. Загальний обсяг роботи – 212 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, з'ясовано методи дослідження, висвітлено його наукову новизну, теоретичне й практичне значення, схарактеризовано ступінь апробації результатів дисертації, окреслено структуру й обсяг роботи.

Перший розділ «Теоретичні засади дослідження прецедентних релігійних феноменів» містить п'ять підрозділів, у яких висвітлено основні підходи до кваліфікації понять «інтертекстуальність» і «прецедентність» і встановлено їх співвідношення, доведено правомірність виокремлення понять «релігійна прецедентність» і «прецедентний релігійний феномен» як складників загальної теорії прецедентності.

Прецедентні феномени як об'єкт наукового вивчення становлять основу теорії прецедентності, початки формування якої пов'язують із виділенням Ю. Карауловим терміна «прецедентний текст», що пізніше увійшов до загальної системи прецедентних одиниць: прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання, прецедентний текст, прецедентна ситуація. Термін «прецедентний феномен» прийнято вважати найбільш повним і «всеохопним», однак дотепер у науці не вироблено спільних підходів до його визначення. У нашому дослідженні **прецедентним феноменом** називаємо *ядерний елемент когнітивної бази певної лінгвокультурної спільноти, який має здатність у стислій формі зберігати інформацію про взірцеві факти й виступає моделлю для відтворення подібних фактів, репрезентований і постійно поновлюваний у мовленні за допомогою відповідних вербальних сигналів, що актуалізують його стандартний (відомий усім представникам цієї лінгвокультурної спільноти) зміст.*

Органічним складником теорії прецедентності є *релігійна прецедентність* як складне явище, що ґрунтується на текстах релігійного характеру. Окремим різновидом прецедентних феноменів є **прецедентний релігійний феномен** – *складний знак, що характеризується смисловою цілісністю і зв'язністю і має здатність у стислій формі зберігати інформацію про вірування (від найдавніших до сучасних) представників певної релігійної спільноти, постійно поновлюваний у мовленні за допомогою відповідних мовних сигналів, що актуалізують його стандартний зміст.*

Можливість віднесення релігійних текстів чи їхніх фрагментів до прецедентних релігійних феноменів підтверджується тим, що їм як явищам, пов'язаним із культурою, притаманні всі ознаки, якими дослідники характеризують прецедентні феномени загалом: їх добре знають представники української національної лінгвокультурної спільноти, упізнають без додаткових пояснень

і часто використовують у різних комунікативних актах, реінтерпретують в інших жанрах мистецтва, зокрема в іконописі й у музиці.

Теорія прецедентності нерозривно пов'язана з теорією інтертекстуальності, оскільки проблема функціонування прецедентного феномена в тому чи тому тексті й установа діалогу між двома текстами – текстом-донором і текстом реципієнтом – лежить у площині інтересів теорії інтертекстуальності, але безпосередньо стосується одиниць теорії прецедентності. У дослідженні **інтертекстуальність** потрактуємо як *марковану певними мовними сигналами взаємодію текстів, що забезпечується запозиченням тим чи тим текстом елементів іншого тексту*. Основною одиницею інтертекстуальності є **інтертекст** – *фрагмент іншого тексту в структурі досліджуваного тексту*.

Узаємопов'язаність теорії інтертекстуальності й теорії прецедентності породжує питання співвідношення наукових понять, що входять до сфери цих наукових теорій. Уважаємо за правомірне потрактувати категорії інтертекстуальності та прецедентності як дві окремі одиниці, що є виразниками теорії інтертекстуальності й теорії прецедентності, які мають взаємозумовлені точки перетину, що виявляються в можливості актуалізації прецедентних феноменів у метатекстах за допомогою інтертекстових покликань.

Другий розділ «Функційно-типологічні характеристики прецедентних релігійних феноменів, ужитих у художніх текстах сучасних українських авторів», що складається із двох підрозділів, визначені й описані основні типологічні ознаки прецедентних релігійних феноменів і розкриті їхні функції у тканині художньої оповіді кінця ХХ – початку ХХІ століття.

У сучасній вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці є чимало праць, присвячених дослідженню типологічних характеристик прецедентних феноменів. Проте дотепер не були класифіковані прецедентні релігійні феномени як невід'ємний складник загальної бази прецедентних одиниць. Зважаючи на це, класифікуємо прецедентні релігійні феномени, представлені в художніх творах сучасних українських митців, за такими критеріями, як рівень прецедентності, форма вербалізації, сфера-джерело походження, наявність елементів трансформації й атрибуції.

З огляду на специфіку смислового наповнення прецедентних релігійних феноменів загалом і репрезентованих у творах сучасної української художньої літератури зокрема, вважаємо, що прецедентні релігійні феномени за рівнем прецедентності можна класифікувати як соціумно прецедентні й національно прецедентні. Релігійні ж феномени універсального рівня прецедентності неможливі.

До соціумно прецедентних зараховуємо такі прецедентні релігійні феномени, що вербалізують знання про ту чи ту релігійну спільноту. Зокрема, релігійні найменування *Коран* і *Аллах: Ісламські прибічники реінкарнації стверджують, що Коран підтримує вчення про переселення душ: «Той найгірший з усіх, хто прогнівив Аллаха і наклав на себе Його прокляття...»* (Ю. Винничук) є прецедентними для прихильників ісламу; ім'я бога *Яхве: Але Яхве не впустиє разом Корнеля й Сальомею у потойбіччя – навіть за ціну життя* (Р. Іваничук) виступає прецедентом для представників іудаїзму; молитва Господня *«Отче наш»: І я кожен*

день «Отче наш» над тобою читала (А. Кокотюха) є прецедентною для християнської релігійної спільноти.

До національно прецедентних релігійних феноменів відносимо ті, що пов'язані з українською національною культурою й несуть інформацію про давньоукраїнські вірування: – *Йменням Сварожого кола вітаю тебе, панно Мальво, піднімаючи вгору руки! Вибрана Берегинєю – я слуга твоїй віднині* (Дара Корній).

Зважаючи на те, що питання поділу прецедентних феноменів за характером їхнього вербального вираження є дискусійним, дотримуємося принципів їхньої класифікації, запропонованих Д. Гудковим і В. Красних, із поділом на вербальні – ім'я та висловлювання й вербалізовані – текст і ситуація.

Унаслідок аналізу були виокремлені групи *прецедентних релігійних імен* за такими ознаками:

– тип власної назви, що є основою прецедентного імені:

- теоніми (політеоніми: – *Я прошу тебе не просто дозволити Стрибогу стати справжнім батьком для Мальви, ..., я уклінно прошу тебе, прикликаючи до моїх слів на допомогу всю силу сонця Дажбога* (Дара Корній); монотеоніми: *І хіба може бути іншою людиною, яка не вірить у Бога, хай би яке ім'я він мав – Ісус, Аллах чи Єгова* (В. Базів));

- ангелоніми й агіоніми (християноніми: ... *У мене була гарна мама, але вона пішла до Діви Марії на небо...* (Дара Корній); ісламоніми: *Упродовж кількох віків видатні послідовники Магомета, приймаючи вчення про реінкарнацію, приховували його від широкого кола вірних* (Ю. Винничук); буддоніми: *Вона вважала, що ми з нею зустрілися тільки тому, що так забажав Крішна* (Ю. Винничук); юдоніми: *Протягом тисячоліть нової ери було чимало самозванців, які претендували на месіанські лаври Мойсея* (В. Базів));

- демононіми й орконіми (*Ваша влада не від Бога, а від Сатани. Ви слуги диявола, пекельне плем'я, ви безбожники та грішники* (А. Кокотюха); *Довгими зимовими вечорами вона <...> слухала бабусині казки та легенди про Перелесників, Полісунів, Щезників, Перестрічників, Мавок...* (Дара Корній)) та ін.;

– символічне наповнення прецедентного імені:

- однозначні прецедентні релігійні імена, що виступають символом певної характеристики: *Самсон* (Суд. 13–14) – символ незборимої сили (*За радянських часів, коли комуністична ідеологія на перший план виштовхувала Франка як борця, котрий розмахував важким ковальським молотом і, як біблійний Самсон, потрясав основами імперії, питання еротизму збірки «Зів'яле листя», звичайно, відійшло на другий план, а точніше, зникло зовсім* (Р. Горак));

- багатозначні прецедентні релігійні імена, що є символом й образу, і ситуації: *Адам і Єва* (1М. 1:26 – 2:3, 2:4–25, 7:21–23): *Адам* – не лише символ людини у відносинах з Богом, а *Єва* – джерело життя, але й символ первородного гріха, гріхопадіння (*А казав про жінок, які підбивають чоловіків на гріхи. Може, не таке було з Євов і Адамом? Хіба їх не змія спокусила впасти в гріх* (В. Вознюк)) та ін.;

– кількість складників:

- одиничні прецедентні релігійні імена: *Коли Господь візьме тебе за руку, – говорилося в пісні... Спаситель скаже тобі...* (С. Жадан); спостерігаються випадки

поєднання одиничних прецедентних імен з однаковим значенням в одне складне прецедентне ім'я: *...і коли-небудь, Христом-Богом свідчу, я ще перестріну те стерво, котре вислало Лодзя до Києва просто в лапи тєстапо...* (О. Забужко);

- складені семантично зв'язані прецедентні релігійні імена, компоненти яких не вживаються окремо як самостійні прецедентні одиниці: *Впродовж років їхнім улюбленим заняттям було при вечірній лампі сидіти по півночі й розгадувати чи то Святе Письмо, чи то загадку велич цього дивовижного світу* (В. Базів);

- складені семантично вільні прецедентні імена, компоненти яких можуть уживатися разом – як цілісна одиниця (*І серце радіє, коли бачу, як мирно ідуть молитися в свою церкву православні, а в костьол – католики-християни – єдині діти Спасителя нашого Ісуса Христа* (І. Корсак) і функціонувати окремо, не втрачаючи при цьому ознак прецедентності: (*Слово Ісуса, сила незрима, саре манула де таборо явена, романо законо припхенела саре лен те прилес!* (С. Жадан); *Моліться за ворогів ваших <...> А може, Христос зарано цей заповіт людові дав* (І. Корсак));

- складені семантично вільні прецедентні імена з однією обов'язковою частиною: *Іуда Іскаріот (Подивіться, панове, на нас уважно, і в кожному старшині чи стрільцеві ви побачите юду* (В. Шкляр));

- парні імена, компоненти яких уживаються завжди разом через високий ступінь їх смислової зв'язаності: *Фантастика майже, як у біблійних Авраама і Сарі* (П. Загребельний).

Прецедентні релігійні висловлювання були скласифіковані за їх змістовою структурою (відповідно до класифікації Д. Гудкова):

- прецедентні висловлювання, які мають тільки поверхнєве значення: *Георгій теж людина із крові й плоті* (В. Лис) – прецедентне висловлювання означає «живий», «повнокровний», саме в такому значенні воно вжите в наведеному зразку;

- прецедентні висловлювання, яким притаманне і поверхнєве, і глибинне значення: *муки Христові* – не лише сукупність подій, пов'язаних з Ісусом Христом, що відбувалися в останні дні його життя, а й будь-яке сильне тілесне страждання (*Дмитрикові судьба сто років відводити не думала, та, мабуть, і не хотіла. Зате муки йому приписала Христові* (М. Матіос);

- прецедентні висловлювання, які фактично не виявляють поверхнєвого значення, а системний смисл актуалізується через глибинне значення: *путі Господні непізнавані (О глибино багатства, і премудрости, і знання Божого! Які недовідомі присуди Його, і недосліджені дороги Його!* (Рим. 11:33)) – мова йде не лише про шлях Господа, але й про неможливість передбачити долю, перебіг історії, повною мірою зрозуміти всі причинно-наслідкові зв'язки між подіями (*Путі Господні непізнавані. Отець Василій (Володимир Пронін), архімандрит і сповідник Мукачівського монастиря, кандидат теологічних наук, народився в 1911 році в Києві* (М. Дочинець)).

Прикладом прецедентного релігійного тексту, що відповідає всім критеріям прецедентності, є текст головної молитви в християнстві – молитви Господньої, який знають усі представники християнської релігійної спільноти й мають заданий інваріант сприйняття цього прецедентного тексту.

Прецедентні релігійні ситуації (за класифікацією Д. Гудкова) поділяємо на:

– *загальнофактичні*, тобто такі, що містять певну подію загалом, а національно детерміноване уявлення про них не складається з окремих позицій її учасників, наприклад: *Содом і Гомора* – біблійна історія про знищення чотирьох міст (Содом, Гоморра, Адма, Севоїм) – содомського п'ятиграддя – за гріховну поведінку їхніх жителів (1М. 13:13, 19:24); «Словник української мови» і «Фразеологічний словник української мови» подають таке трактування значення: а) крайнє безладдя; б) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь; прикладом реалізації відразу обох значень є ілюстрація з роману І. Корсака «Таємниця святого Арсенія»: – *«Попередні імператори і царі Церкву різним добром нагороджували. Нині ж не тільки нагороди годі чекати, а ще й грабують. В Ярославлі навіть посуд церковний вже відібрали», – чи казали таке монахам?*

– *Бачить Бог, що то гірка правда.*

– *«Навіть турки свої мечеті нагороджують, а в Росії – содом і гомора». Ваші слова?;*

– *рольові*, тобто такі, що передбачають обов'язкові позиції й утворюють структуру, яка складається із взаємопов'язаних елементів: *Каїн та Авель* – старозаповітна історія братовбивства (1М. 4) актуалізується через називання обов'язкових елементів – учасників цієї ситуації – та вказівку на їхні позиції: *Тепер дула їхніх гвинтівок стирчали перед ними – ніби мали намір зараз узяти когось на свої кінці, як Каїн Авеля на місяці на вила* (М. Матіос).

Результати опрацювання фактичного матеріалу засвідчили, що *сферами-джерелами* прецедентних релігійних феноменів є:

а) книги, якими послуговуються в християнській релігії:

– Біблія: – *Прийшла Марія Магдалина до апостолів, – продовжував священник читати стих із Євангелія, – і сказала: «Я бачила Господа. Він воскрес!»* (Р. Іваничук) – Мт. 28:1–20, Мр. 16:1–20, Лк. 24:1–53, Ів. 20:1–21, 25 (А. Б.);

– Молитовник: *Від побаченого тремтіли руки і ноги. Сергій побожно хрестився, викрикуючи раз по раз: «Во ім'я Отця, Сина й Духа Святого».* Тільки й згадав із чутої від бабусі щоденної молитви (Дара Корній) – фрагмент християнської молитви «Мале славослів'я»;

– Требники:– *Це не мої молитви, а требник Петра Могили, зокрема його молебень «Об ізганні нечистого духа», написаний ще 1648 року* (В. Шкляр);

б) книги, священні в іудаїзмі:

– Тора: *А що кожен мешканець Торговиці знав історію свого Міста так докладно, як старий хасид Тору ...* (Р. Іваничук);

– Мішна: *Марія вперше почула юдейський Кадіш, коли всі zostали в живих євреї Тисової Рівні – від млина при в'їзді до млина на виїзді – прийшли в дім Маїталерки...* (М. Матіос): *Кадіш* – єврейська молитва, у якій прославляється святість імені Бога і Його могутність і висловлюють прагнення всепрощення й спасіння, зафіксована у *Мішні* – першому писемному тексті, що містить основоположні релігійні канони ортодоксального іудаїзму);

в) книги, священні в ісламі:

– Коран: *Адже в Корані присутні прадавні уявлення, в яких смерть ототожнюється зі сном, а воскресіння з мертвих – з пробудженням: «Господь зробив ніч для нас покривалом, і сон відпочинком, і створив день для пробудження (nushur)»* (Ю. Винничук) – Сура 88 «Вістка» аяти 9–11 (А. Б.);

г) книги, що розкривають сутність політеїстичних вірувань давніх українців:

– Велесова книга:... *Білобог і Чорнобог перуняться – і тим Сваргу удержують, аби Світу не будь поверженому*. Велесова книга (д. 1-а) (Дара Корній).

Найбільш актуальною з названих сфер-джерел прецедентних релігійних феноменів є Біблія. З огляду на це, уважаємо, що основу (ядро) релігійної прецедентності складає текст Святого Письма, прецедентні одиниці іншого походження утворюють периферійну зону релігійної прецедентності.

Аналіз дібраного матеріалу за рівнем трансформованості дозволив виокремити дві групи прецедентних релігійних феноменів:

– *нетрансформовані*: такі, що не зазнали змін під час уведення їх у тканину художнього твору: *Сам Христос на Оливиній горі плакав і благав Бога-Отця: «Отче, хай омине мене чаша сія»* (Мт. 26:39 – А. Б.) (П. Загребельний);

– *трансформовані*, такі, що були певним чином видозмінені із метою досягнення певного комунікативного ефекту.

Така трансформація здійснюється внаслідок *структурно-семантичних* (заміни лексичного компонента (при цьому залишається важливим значення первинного варіанта), усічення, утворення за зразком біблійного тексту, додавання), *морфолого-семантичних* (заміна форми числа іменника з однини на множину) та *власне семантичних* (нашаровування нового значення, втрата символічного значення через повернення до первинного (прямого)) змін.

Завдяки трансформації прецедентних релігійних феноменів посилюється експресивність художнього викладу, відбувається нашаровування нових смислів або повністю змінюється смислова спрямованість і тон висловленого.

За ознакою атрибутованості прецедентні релігійні феномени поділяються на *атрибутовані* й *неатрибутовані*. Уживання прецедентних релігійних феноменів без зазначення джерела їхнього походження пояснюється тим, що їх добре знає будь-який представник лінгвокультурної спільноти, і тому пояснення їхнього походження чи змісту будуть зайвими: *Але вранці Сахіб повернувся... і на його ... лиці світилася така блаженна усмішка, ніби він цілу ніч розмовляв з Магометом* (В. Шкляр).

Атрибуцію опрацьованих прецедентних релігійних феноменів можна схарактеризувати як *конкретизовану* (наводиться джерело прецедента і конкретне місце його фіксації) й *орієнтовну* (скеровування читача до джерела без подання повної інформації про нього).

Прецедентні релігійні феномени (здебільшого імена), вжиті в заголовках (як окрема одиниця чи у складі загальної назви) виконують *інформативно-сигнальну функцію*: не лише називають певне ім'я чи подію, а й подають *сигнал* до сприйняття закодованої в тексті інформації. Наприклад, назва роману В. Лиса «*Століття Якова*» підштовхує до роздумів про постать апостола Якова – Якова Алфеїва (Мт. 10:3; Мр. 3:18; Лк. 6:14; Дії 1:13, 15:1–34) – автора Соборного послання до християн з юдеїв і постаті Якова – сина Ісаака (1М. 25:22, 25:26, 25:29–34, 27:27–29)

– третього біблійного патріарха, який після тривалих років розлуки возз'єднався зі своїм сином, як і герой твору В. Лиса наприкінці життя також возз'єднується зі своїм сином Артемом.

Прецедентний релігійний текст-епіграф виконує *функцію налаштування* на рецепцію художньої оповіді й *прогнозування* ймовірного розвитку тематичної, сюжетної чи концептуальної лінії сприйманого твору. Окрім того, прецедентний релігійний текст як епіграф виступає *засобом кодування*: *Від неправдивої справи віддалишся, а чистого й справедливого не забий, бо Я не всправедливлю несправедливого. А хабара не візьмеш, бо хабар осліплює зрячих і викривляє слова справедливих* (І. Корсак) (2М. 23:7–8) – рядки з Книги Вихід на глибинному рівні кодують смисл твору, а на поверхневому рівні є одиницею розгортання сюжетної перспективи в тексті.

Прецедентні релігійні феномени, репрезентовані в «основному тілі» твору, виконують такі функції: *номінативно-інформативну, традиційно-звичаєвої ідентифікації, людичну, персуазивну, експресивної насиченості, метафоризації, повчально-виховну, сюжетно-композиційну*.

Отже, проаналізовані прецедентні релігійні феномени реалізують функційне навантаження відповідно до творчого задуму письменника.

У третьому розділі «**Діалог прецедентних релігійних феноменів і художніх творів сучасних українських письменників у контексті їхньої інтертекстуальної взаємодії**» описані типи інтертекстуальних зв'язків, що встановлюються між текстами сучасної української художньої прози і текстами релігійного змісту й визначені найбільш продуктивні способи актуалізації прецедентних релігійних феноменів у прозовому творі як інтертекстових елементів.

Спостереження засвідчили, що між релігійними текстами й текстами сучасної української художньої літератури виокремлюються такі типи інтертекстуальності:

– *власне інтертекстуальність*, актуалізована:

а) цитатами: *Боролася за спадщину по Георгієві, обґрунтовуючи свої надмірні зазіхання буцімто біблійними поняттями, але ж, вельмишановна, там, у Книзі Еклезіастовій, згадано і про таких, як ти: «Буває людина, що трудиться з мудрістю, зо знанням та із хистом, та все полишає на долю людині, яка не трудилася в тому». І підсумок – то марнота і зло велике* (В. Вознюк) (Екл. 2:21 – А. Б.);

б) алюзіями: *Заградотряд ... йшов близько за ними. Стріляли по своїх – чітко, без жалю. Падали, лаялися. Содом і Гоморра, тільки де ж грішники?* (В. Лис) – відсилання до події знищення чотирьох міст (Содом, Гоморра, Адма, Севоім) содомського п'ятиграддя за гріховну поведінку їхніх жителів (1М. 13:13, 19:24), завдяки якому читач безпомилково проведе паралель подій, описаних у Біблії, і подій часів II Світової війни;

– *паратекстуальність*, що втілюється через укралення в назвах, як у М. Матіос твори «*Черевички Божої Матері*», «*Армагедон уже відбувся*», та епіграфи: наприклад, текстові роману І. Корсака «Капелан армії УНР» передують слова з Об'явлення Івана Богослова: *Блаженні, хто випере шати свої, щоб мати право на древо життя, і ввійти брамами в місто* (Об. 22:14);

– метатекстуальність, зразком якої є:

а) інтертекст-переказ Книги Йова в романі Р. Іваничука «Торговиця»: <...> пан Корнель дивився, як <...> зникає за поворотом остання колона смертників, а з нею і Сальомея, яка відтепер належатиме не йому, а Єгови, який вибрав собі єврейський народ для того, щоб мучити його в неволях і, **немов праведного Йова, випробовувати голодом, хворобами, бідністю, страхом та зневага ми й упевнюватися, що він завше зостається вірний Господнім заповітам...** як ілюстрація-підтвердження роздумів персонажа про долю коханої та її народу;

б) варіація на тему Господніх заповідей, як-от у творі М. Дочинця «Вічник»: *І вкотре перечитав його заповітне письмо. «Хочу, аби ти звикся з сими уроками, як зі своїми п'ятьма пальцями:*

1. Іди за світлом і сам неси світло.

2. Нічого не бійся...

3. Навчися радіти кожній подарованій тобі хвилині. Смійся обличчям і душею.

4. Принось радість іншим. Будь людяним.

5. Прощай усе і завжди. Прощай усіх і себе», подана як повчання молодшому товаришеві.

Відповідно до інтенції авторів художніх творів визначається *риторична інтертекстуальність*, репрезентована:

– цитатами: *Вона обняла його й прошепотіла вірша з Пісні пісень, яким колись признавалася йому в коханні: «Хай між губи мої він проникне й безліч разів утішить мене любов'ю... Цілуй мене востаннє, коханий, я чую на ший своїй холодний доторк меча за мій гріх»* (Р. Іваничук) – спостерігаємо вказівку на джерело;

– текстовими аплікаціями – фрагментами тексту без зазначення джерела: – **Отче наш, що на небесах, – раптом зашептав. – Нехай святиться ім'я Твоє...** (В. Лис).

За структурними ознаками виокремлюється парціальна й міметична інтертекстуальність.

Одним із прикладів *парціальних інтертекстуальних відношень* є введення прецедентного релігійного висловлювання **умити руки**: – <...> *Виводь, шукай товстий стовбур. Можеш умити руки й передати мою справу на суд...* (А. Кокотюха). Наведене висловлювання набуло значного поширення завдяки євангельському сюжету, у якому описано, як Римський прокуратор Понтій Пілат під час суду над Ісусом Христом здійснив ритуальне обмивання рук на знак непричетності до скоєння вбивства: *«Пілат, бачачи, що ніщо не допомагає, <...> взяв води й умив руки перед народом, та й сказав: невинний я в крові Праведника Цього»* (Мт. 27:24), й уживається в такому значенні: «усунутися від відповідальності, оголосити про свою неучасть у справі», яке визначає сферу його тематичного застосування. Письменник використовує названий прецедентний феномен у ситуації, де персонажі маніфестують свою подальшу непричетність до описуваних подій.

Основою *міметичної інтертекстуальності* є дериваційні асоціації, що виникають у результаті імітації похідним текстом основних ознак вихідного тексту, як у фінальному фрагменті другої частини роману Р. Іваничука «Хресна проща»: *...хтось невідомий увічнив Зореславину молитву за порятунок Руської землі. «Не наведи на ни, Царице Небесна, напасті й іскушення, не передавай нас в руки чужих, да не прозветься град твой – град пленен. Не напущай на ни ні скорби, ні глада, ні огня, ні потоплення. Мало показни, а много помилуй, яко не терпить наше естество долго носити гніву твого. Мир утверди, гради возвесели, мужі, і жони, і младенци спаси. Вся помилуй нас, вся утїш, вся обдаруй – і нині, і присно, і во віки віків. Амінь»*, який в уяві читача викликає паралель із канонічними молитвами, зверненими до Божої Матері. *Зореславина молитва* побудована за семантичною моделлю християнських молитов до Богородиці, й у ній, так само як і в канонічних молитвах, звучить прохання про допомогу й порятунок кожної християнської душі й рідної землі.

В опрацьованому фактичному матеріалі як найбільш продуктивний прийом інтертекстуальності зафіксована *текстова алюзія*, репрезентантами якої виступають:

- *прецедентні релігійні імена*, що допомагають адресатові безпомилково впізнавати текст-донор, наприклад, новела М. Матіос «*Апокаліпсис*» відразу викликає в читача асоціацію з останньою книгою Нового Заповіту і нашттовує на здогад про страшні події, які розгортатимуться в самому творі, оскільки слово «апокаліпсис» часто вживається «на позначення грізних змін»;

- *фрази, які передають зміст того чи того релігійного твору, проте не є цитатами* і не містять чіткої вказівки на подію, дію чи ситуацію, а лише натякають на неї, наприклад: – *Одні стверджують, що Бог живе скрізь, інші твердять, що лише в храмах!* (Дара Корній) – спостерігаємо натяк на два опозиційні пояснення життя Бога: *живе лише в храмах* – у канонізованих християнською церквою Євангеліях, і *живе скрізь* – у Євангелії від Томи, який був одним із дванадцяти апостолів.

Активні способи актуалізації прецедентних релігійних феноменів:

- *цитування* з орієнтовним і конкретизованим маркуванням, як-от: у повісті М. Матіос «Мама Маріца» наводяться рядки з Книги приповістей Соломонових із конкретним зазначенням місця їх розташування в прототексті: ***Великі є твої суди, Господи, і невимовні*** (*Соломонові приповідки, глава 17*) (Пр. 16:7 – А. Б.);

- *текстова аплікація*: *Знає він ці обставини: двоє мертвих комуністів, один комсомолец, як тут не поговорити про вищий суд над безбожною владою...* (А. Кокотюха) (джерело – Послання до євреїв (Євр. 6:1–2)) – прецедентне висловлювання виконує номінативно-інформативну функцію в художньому тексті-реципієнті;

- *парафраз*: – *Ой, вей!* – знову вигукнув нащадок Мойсея до них (В. Коломієць)
- тут засвідчується непряме називання представника єврейського народу.

Найменш активним прийомом інтертекстуальності є *творче наслідування*.

Отже, різні інтертекстові одиниці, уплітаючись у загальну тканину художнього твору, не лише сприяють більшій його інформативності чи

експресивній насиченості, а й посилюють як власне звучання, так і всієї художньої оповіді.

Здійснений аналіз прецедентних релігійних феноменів в українській художній прозі останнього десятиліття ХХ і початку ХХІ століття дав підстави для таких **ВИСНОВКІВ**:

Специфіку етнічної й мовної свідомості визначають *прецедентні феномени*, що належать до ядерних компонентів когнітивної бази і як об'єкт наукового вивчення є основою *теорії прецедентності*.

Органічним складником теорії прецедентності є *релігійна прецедентність* як складне явище, оскільки до релігійного дискурсу належать усі тексти релігійного змісту, що сприяють здійсненню мовленнєвих актів, смислове наповнення яких відносять до сфери релігії. Такі тексти мають статус *прецедентних релігійних феноменів*. Правомірність віднесення релігійних текстів чи їхніх фрагментів до прецедентних феноменів підтверджується тим, що вони становлять «готові блоки» для опрацювання інформації, отримуваної у процесі комунікації, і не потребують коментарів щодо їхнього змісту.

Теорія прецедентності взаємодіє з теорією інтертекстуальності, оскільки поширення прецедентних феноменів пов'язане з їхнім функціонуванням як інтертекстових елементів. Зважаючи на взаємопов'язаність категорії інтертекстуальності й категорії прецедентності, уважаємо за правомірне розглядати ці категорії як дві окремі одиниці, що є виразниками теорії інтертекстуальності й теорії прецедентності, які мають взаємозумовлені точки перетину: прецедентні феномени актуалізуються в текстах-приймачах за допомогою інтертекстових покликань.

Прецедентні релігійні феномени, репрезентовані в текстах сучасної української художньої прози, визначаються за такими характеристиками:

- а) *рівень прецедентності*: соціумно прецедентні, національно прецедентні;
- б) *форма вербалізації*: вербальні (прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання), вербалізовані (прецедентний текст, прецедентна ситуація);
- в) *трансформованість*: нетрансформовані (канонічні), трансформовані (зазнали модифікації);
- г) *атрибутованість*: атрибутовані, неатрибутовані (з графічним маркуванням і без нього).

Прецедентні релігійні імена як вербальні прецедентні феномени класифіковані за такими ознаками:

- а) *тип власної назви*, що є основою прецедентності релігійного імені: теоніми (політеоніми, монотеоніми), ангелоніми й агіоніми, демоніми й орконіми, біблійні міфотопоніми, іконіми, антропоніми, бібліоніми (клерикалоніми, депрекатіоніми), еклезіоніми, геортоніми, періодоніми, процесоніми, біблійні ойконіми, ороніми, гідроніми;

б) *особливості символного наповнення*: однозначні, багатозначні;

- в) *кількість компонентів*: односкладні, складені семантично зв'язані, складені семантично вільні, складені семантично вільні з однією обов'язковою частиною, парні.

Засвідчено три рівні реалізації прецедентних релігійних висловлювань як вербальних прецедентних феноменів:

- а) мають тільки поверхнєве значення;
- б) виявляють поверхнєве й глибинне значення;
- в) не виявляють поверхнєвого значення, а системний смисл актуалізується через глибинне значення.

Прецедентні релігійні ситуації як вербалізовані прецедентні феномени, репрезентовані в текстах сучасної української художньої літератури, поділяються на загальнофактичні й рольові.

Виявлення трансформованих одиниць зумовило з'ясування основних способів модифікації канонічних прецедентних релігійних феноменів:

- а) *структурно-семантична*: заміна лексичного компонента, усічення, додавання, утворення за зразком біблійного тексту;
- б) *морфолого-семантична*: заміна форми однини на форму множини;
- в) *власне семантична*: нашаровування нового значення, втрата символічного значення через повернення до первинного смислу.

Джерелом прецедентних релігійних феноменів, ужитих у текстах сучасної української художньої прози, виступають священні книги різних релігій, молитовники, книги про давні вірування українців, з-посеред яких найчастіше актуалізується біблійних текст.

Проаналізовані прецедентні релігійні феномени є органічним складником оповідної тканини художніх текстів сучасних українських авторів і виконують функції *налаштування* (на рецепцію художньої оповіді), *прогнозування* (імовірного розвитку тематичної, сюжетної чи концептуальної лінії твору), *кодування* (на глибинному рівні кодують смисл твору), *метафоризації* (реалізація прецедентного релігійного імені як образного засобу), *експресивної насиченості* (посилення емоційної виразності тексту), *традиційно-звичаєвої ідентифікації* (зображення життя українського народу як такого, що підпорядковується давнім релігійним звичаям), а також *інформативно-сигнальну* (подають сигнал до сприйняття закодованої в тексті інформації), *номінативно-інформативну* (подається інформація про час розвитку художньої дії), *людичну* (виступають елементом мовної гри, що використовується для прикрашання художньої оповіді), *персуазивну* (підкреслення вагомості й важливості описуваного), *повчально-виховну* (звернені до кожного читача для його духовного пробудження й удосконалення духовного життя) й *сюжетно-композиційну* (виступають основним смисловим осередком, який дає поштовх до розгортання усіх подій твору) функції, забезпечуючи втілення авторської інтенції.

Між текстами сучасної української художньої прози й текстами релігійного змісту на основі їхнього взаємопроникнення встановлюються різні типи інтертекстуальних зв'язків (*власне інтертекстуальність*, *паратекстуальність*, *метатекстуальність* – за особливостями прозорих і прихованих відношень між текстами; *риторична* інтертекстуальність – за критерієм інтенційності; *парціальна* й *міметична* інтертекстуальність – за ознакою структури).

Найбільш продуктивними прийомами інтертекстуальної взаємодії, що сприяють реалізації того чи того різновиду інтертекстуальних відношень й актуалізації прецедентних релігійних феноменів у текстах сучасної української художньої літератури є *цитування, текстова аплікація, текстова алюзія й парафраз*.

Запропонований аналіз прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у прозових творах сучасних українських авторів, в українській лінгвістиці здійснений уперше й може стати поштовхом для вивчення особливостей функціонування прецедентних релігійних феноменів як інтертекстових одиниць у творах інших жанрів та стилів.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Берестова А. А. Релігійні назви і тексти як прецедентні феномени в художній оповіді В. Лиса (на матеріалі роману «Соло для Соломії») / А. А. Берестова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2014. — Вип. 37. — С. 117 — 121.

2. Берестова А. А. Прецедентний релігійний текст як мовна форма вияву інтертекстуальності сучасної української художньої прози / А. А. Берестова // *Studia methodological* : [зб. наук. праць]. — Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. — Вип. 38. — С. 54 — 59.

3. Берестова А. А. Прецедентні релігійні назви і прецедентні тексти з релігійним компонентом як дискурсивні маркери (на матеріалі сучасної української художньої прози) / А. А. Берестова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [зб. наук. праць]. — Острог, 2014. — Вип. 49. — С. 295 — 297.

4. Берестова А. А. Типи прецедентних релігійних інтертекстем у романі Василя Базіва «Хрест» / А. А. Берестова // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки»: [зб. наук. праць]. — Ніжин, 2015. — Кн. 1. — С. 170 — 174.

5. Берестова А. А. Функційна інтерпретація прецедентних релігійних феноменів у художньому дискурсі (на матеріалі української художньої прози кінця ХХ — початку ХХІ століття) / А. А. Берестова // *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(20), Issue : 85. — 2016. — С. 7 — 11.

6. Берестова А. А. Типологія прецедентних релігійних імен, репрезентованих у творах сучасних українських письменників / А. А. Берестова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць]. — Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. — Вип. 41. — С. 3 — 9.

7. Берестова А. А. Типологія інтертекстуальних зв'язків текстів сучасної української художньої літератури і прецедентних релігійних феноменів / А. А. Берестова // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : [зб. наук. праць]. — Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2016. — Вип. 10. — Том 1. — С. 35 — 41.

АНОТАЦІЯ

Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди МОН України, Харків, 2016.

У реферованій дисертації здійснено системний аналіз прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у текстах сучасної української художньої прози, доведено правомірність виокремлення понять «релігійна прецедентність» і «прецедентний релігійний феномен» як складників загальної теорії прецедентності; схарактеризовано специфіку категорії інтертекстуальності; встановлено співвідношення категорії прецедентності й категорії інтертекстуальності; визначено й описано основні типологічні характеристики прецедентних релігійних феноменів, ужитих у творах сучасних українських прозаїків; з'ясовано семантичне наповнення й розкрито основні функції прецедентних релігійних одиниць, репрезентованих у текстах сучасної української художньої прози; описано типи інтертекстуальних зв'язків, що встановлюються між текстами сучасної української художньої прози і текстами релігійного змісту; визначено найбільш продуктивні способи актуалізації прецедентних релігійних одиниць у прозовому тексті.

Дисертаційна робота є першою спробою вивчення прецедентних релігійних феноменів, виявлення закономірностей їхнього оприявлення й функціонування в художньому тексті.

Ключові слова: категорія інтертекстуальності, категорія прецедентності, релігійна прецедентність, прецедентний релігійний феномен, тип інтертекстуальних зв'язків, семантичне наповнення, функція.

АННОТАЦИЯ

Берестовая А. А. Религиозная прецедентность в языке украинской прозы конца ХХ – начала ХХІ века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды МОН Украины, Харьков, 2016.

В реферируемой диссертации осуществлен системный анализ прецедентных религиозных феноменов, представленных в текстах современной украинской художественной прозы, доказана правомерность выделения понятий «религиозная прецедентность» и «прецедентный религиозный феномен» как составляющих общей теории прецедентности; охарактеризована специфика категории интертекстуальности; установлено соотношение категории прецедентности и категории интертекстуальности; определены и описаны основные типологические характеристики прецедентных религиозных феноменов, встречающихся в произведениях современных украинских прозаиков; определено семантическое наполнение и раскрыты основные функции прецедентных религиозных единиц, представленных в текстах современной украинской художественной прозы; описаны типы интертекстуальных связей, которые устанавливаются между текстами

современной украинской художественной прозы и текстами религиозного содержания; определены наиболее продуктивные способы актуализации прецедентных религиозных единиц в прозаическом тексте.

Диссертационная работа является первой попыткой изучения прецедентных религиозных феноменов, выявления закономерностей их актуализации и функционирования в художественном тексте.

Ключевые слова: категория интертекстуальности, категория прецедентности, религиозная прецедентность, прецедентный религиозный феномен, тип интертекстуальных связей, семантическое наполнение, функция.

SUMMARY

Berestova A. A. Religious precedentity in the language of the Ukrainian prose in the late 20th – early 21st century. – Manuscript.

Thesis for a Candidate's degree in Philology, speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University MES Ukraine, Kharkiv, 2016.

The refereed thesis presents a systematic analysis of precedent religious phenomena that made it possible to find out the specifics of their functioning in the Ukrainian prose of the last decade of the 20th and early 21st century and figure out their role as actualizers of spiritual and cultural memory.

The specifics of ethnic and linguistic consciousness is defined by precedent phenomena that belong to the nuclear components of cognitive base and as an object of a scientific study are the basis of the theory of precedentity which organic component is the religious precedentity.

Religious precedentity is considered as a complex phenomenon as long as religious discourse includes all texts of religious content, contributing to the implementation of speech acts, which semantic content belongs to the sphere of religion. These texts have the status of precedent religious phenomena.

In the paper, the concept of “precedent religious phenomenon” is interpreted as a complex sign characterized by semantic integrity and connectivity. Besides, it has the ability to save information about beliefs (from ancient to modern ones) of representatives of a religious community in a summary form. The concept is constantly revolving in the speech with the help of appropriate language signals, which actualize its standard meaning.

Taking into consideration the interconnection of the categories of intertextuality and precedentity, the author determined the specific category of intertextuality and the correlation between precedentity category and the one of intertextuality. These categories are considered as two separate units that are exponents of the theory of intertextuality and the one of precedentity. These theories have correlated intersection points that are shown in the possibility of precedent phenomena actualization in metatexts via intertextual references.

Precedent religious phenomena used in the works of modern Ukrainian writers are determined by the following typological characteristics: a) by the level of precedentity: socially precedent, nationally precedent; b) by the form of verbalization: verbal (*precedent*

name (by the type of a proper name: theonyms, angelonyms and agionyms, demonyms and orkononyms, biblical mythotoponyms, iconyms, anthroponyms, biblionyms, ecclesionyms, heortonyms, periodonyms, processonyms, biblical oiconyms, oronyms, hydronyms; by specifics of symbolic filling: monosemantic and polysemous; by the number of components: monosyllabic, composed tied, composed free, composed free with one mandatory part, and double precedent religious names), *precedent statement* (only with superficial meaning; they show superficial and deep meaning; they do not show superficial meaning, and the system sense is actualized through deep meaning)), verbalized (*precedent text*, precedent situation (generally factual, role)); c) by the feature of transformation: non-transformed (canonical), transformed (they experienced structural and semantic, morphological and semantic or simply semantic modification); d) by the presence of attribution elements: attributed, non-attributed (with graphical marking and without it).

According to their semantic content, the analyzed precedent religious phenomena perform an informative signaling function in the titles of contemporary fiction texts. In the epigraphs, they operate as means of tuning, prediction and coding. In the “main body” of the work, they perform functions of metaphorization, expressive filling, and traditional and customary identification. They also perform nominative and informative, ludic, persuasive, instructive and educational, and plot-compositional functions, ensuring the implementation of the author's intention.

Between the texts of contemporary Ukrainian fiction and texts of religious content basing on their interpenetration, different types of intertextual relations are established (simple intertextuality, paratextuality, and metatextuality – by the specifics of transparent and hidden relationships between the texts; rhetorical intertextuality – by the criterion of intentionality; partial and mimetic intertextuality – by the sign of structure).

Quoting, text application, text allusion, and paraphrase are the most productive methods of intertextual interactions that contribute to the implementation of a variety of intertextual relations and actualization of precedent religious phenomena in the texts of modern Ukrainian literature. Creative imitation is found much rarely than all of the intertextuality methods mentioned.

The thesis is the first attempt to study precedent religious phenomena and identify patterns of their showing up and functioning in the fiction.

Key words: category of intertextuality, category of precedentity, religious precedentity, precedent religious phenomenon, type of intertextual relations, semantic filling, function.

Відповідальна за випуск Н. В. Піддубна

Підписано до друку 26.10.2016. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № б/н.
Надруковано СПД ФО Степанов В. В., м. Харків, вул. Ак. Павлова, 311

